

УДК 378.4(477.43)“1919/1920”

О.М.Завальнюк

**Кам'янець-Подільський державний український університет:
проблема виживання трудового колективу і студентів
(листопад 1919 – листопад 1920 рр.)**

Досліджуються питання, пов'язані із матеріальним становищем у 1919–1920 рр. трудового колективу і студентського контингенту первістка національної вищої освіти на Поділлі – Кам'янець-Подільського державного українського університету. Зокрема, висвітлюються рівень отримуваних доходів представниками професорсько-викладацької корпорації, іншими категоріями працівників, витратна частина їх родинного бюджету, у т.ч. на оренду житла, придбання харчів, дров, води, електроенергії тощо, неможливість придбати на ринку одяг і взуття, санітарне приладдя, предмети культурного побуту тощо. З'ясовано, що всі вони не споживали достатньої кількості необхідних харчових продуктів, що неминуче позначалося на якості працездатності, стані здоров'я і тривалості життя. Щоб вижити, професура змушена була шукати підробітків, займалася городництвом, яке відволікало її від виконання професійних обов'язків.

Доведено, що у ще важчому стані знаходилося багатонаціональне студентство, яке представляло різні соціальні прошарки і вело переважно напівголодний спосіб життя, змушене було шукати заробітків у приватному і громадському секторі, об'єднувалося в трудову артіль і кооператив “Самодопомога”, які заробляли, надаючи споживачам різні, переважно побутові, послуги. Стипендію і разову матеріальну допомогу отримувала незначна кількість молоді. Університет допоміг студентам у створенні їдальні, надавав їй значні кредити. Частина незаможників харчувалася безкоштовно або отримувала обіди зі знижками. Для більшості студентської молоді було складно вносити плату за право навчання у виші.

З'ясовано, що на кінець досліджуваного періоду університету не вдалося вирішити питання щодо задовільного матеріального забезпечення учасників навчального процесу, усіх, хто працював в колективі.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, економічна криза, інфляція, кошторис, виживання, професура, студенти, зарплата, стипендія, грошова допомога, городництво, трудова артіль, кооператив “Самодопомога”.

Сучасні виші незалежної України державної і комунальної форм власності щороку отримують від держави і територіальних громад значне фінансування, яке дає змогу кожному з них вчасно виплачувати своїм працівникам заробітну плату, оперативню розраховуватися за спожиті енергоносії, комунальні послуги тощо, підтримувати, а то й розвивати свою матеріально-технічну, навчальну і науково-дослідну базу. Ці досягнення стали можливими завдяки постійній

турботі української держави, яка нині переживає складний період свого реформування, поступового виходу із затяжної економічної кризи, про майбутнє підрастаючого покоління українців, наближення наших вишів до європейських освітніх стандартів, підвищення матеріального рівня життя своїх громадян. Нинішній стан українських вишів докорінно відрізняється від того, який характеризував становище первістків національної вищої освіти у революційні 1919–1920 роки, зокрема це стосується Кам'янець-Подільського державного українського університету, який працював безперервно з часу відкриття у жовтні 1918-го і аж до його ліквідації у лютому 1921 р., а з листопада 1919 по листопад 1920 рр. переживав найбільш гостру матеріальну скруту, яка у будь-який момент могла припинити діяльність цього унікального закладу і залишити країну, яка боролася за свою державність на різних фронтах, без підготовки кадрів національної інтелігенції.

Мемуаристи [1], [2], [3] і дослідники [4], [5], [6] лише частково розглядали економічні складові діяльності цього університету у зазначений відтинок часу. Дещо більше уваги приділено висвітленню життєвого рівня працівників і студентів цього вишу в умовах економічної кризи упродовж усього періоду діяльності вишу (1918–1921 рр.), без зазначення одного із найбільш складних його етапів [7]. Утім глибоко і цілісно розкрити проблему поки що не вдалося. Саме ця обставина і спонукала автора продовжити дослідження теми у вужчих хронологічних межах.

Метою статті є комплексне висвітлення заходів інститутів УНР, спрямованих у першу чергу на виділення з державного бюджету фінансових ресурсів для повної виплати в умовах знецінення української валюти, розладу фінансової системи і галопуючої інфляції нарахованої заробітної плати працівникам, а також стипендій і грошової допомоги студентам Кам'янець-Подільського державного українського університету, а також зусиль адміністрації вишу за підтримки державних органів щодо поліпшення харчового забезпечення студентської молоді і членів трудового колективу з метою їх виживання і можливості проведення навчальної, наукової і громадської праці.

Загальне невтішне економічне становище країни, яке набрало перманентного характеру і негативно позначалося на всіх сферах державного життя, не могло обійти освітню галузь країни, зокрема навчальні заклади, які фінансувалися з державної скарбниці. 1919 рік був особливо складним через втрату контролю УНР над більшістю своєї території. Надходження, які отримувало Міністерство фінансів, були мізерними. Потребу в українських карбованцях і гривнях забезпечувала все зростаюча емісія, яка негативно впливала на споживчий ринок. Деструктивні процеси посилюлися, коли Директорія і Рада Народних Міністрів УНР 15 листопада 1919 р. вимушено покинули свій офіційний державно-політичний центр – місто Кам'янець-Подільський і передали контроль над ним і навколишньою територією (кілька повітів) полякам.

Залишаючи місце свого останнього осідку, у якому працювали упродовж останніх п'яти місяців, вищі органи української влади офіційно залишили для

зносин з польськими структурами ректора місцевого університету і одночасно міністра ісповідань УНР – І.І.Огієнка, якому тимчасово запропонували посаду головноуповноваженого представника уряду УНР, іншими словами, керівника частини українських державних структур, з наділенням надзвичайними повноваженнями щодо турботи про українських громадян і їхні інституції, державних службовців (майже 3 тис.), вояків Дієвої армії УНР, які або лікувалися у міських шпиталях, або за наказом вищого командування концентрувалися тут для подальшого переміщення у різні табори за Збручем. На підтримку їх усіх міністр отримав від уряду спочатку 30 млн крб., а у січні 1920 р. – ще 50 млн крб. [8].

Окремою турботою українського міністра була матеріальна підтримка Кам'янець-Подільського університету – єдино діючої на той час офіційної національної вищої школи на теренах України. Отримуючи повноваження від Ради Народних Міністрів УНР, які були закріплені у спеціальній “Повновласті” (містила його обов’язки щодо українських громадян і структур), він не забував про утримання очолюваного ним університету, для чого були потрібні значно більші суми ніж ті, що йому надав уряд для підтримки українських структур. Вони повинні були піти перш за все на виплату зарплати працівникам і стипендій студентам, однак не в тих розмірах, які були затверджені РНМ УНР для осені 1919 р. (починаючи з 1 серпня 1919 р., місячна зарплата, без врахування надбавки за вислугу років, становила: ординарного професора – 1666 крб. 67 коп. (з виплатою надбавки при викладацькому стажі до 5 років – на 416 крб. 66 коп., до 10 років – на 833 крб. 33 коп. більше), екстраординарний професор – 1458 крб. 33 коп. (відповідно 218 крб. 25 коп. і 562 крб. 50 коп.), штатний доцент і астроном-наглядач – 1250 крб. (312 крб. 50 коп. і 625 крб.), старший асистент – 1125 крб. (312 крб. 50 коп. і 625 крб.), молодший асистент, лаборант і лектор – 916 крб. 67 коп. (281 крб. 25 коп. і 562 крб. 50 коп.), професорський стипендіат – 833 крб. 33 коп., лектор іноземних мов – 583 крб. 33 коп., декан факультету – 625 крб. [9], [10]). Більшість управлінців вишу, а також техпрацівники отримували значно меншу платню, що позначалося на їхньому життєвому рівні. Якщо взяти до уваги висновок спеціальної фахової комісії Міністерства здоров’я і опікунства УНР, зроблений у середині вересня 1919 р., то з’ясується, що на утримання однієї дорослої людини у місті відповідно до фізіологічних потреб і тодішніх цін потрібно було щомісяця тратити лише на харчування 2550 крб. [11]. І це не враховуючи придбання одягу і білизни (не менше 1000 крб. на місяць), а також взуття (750 крб.). Із врахуванням потреби людей інтелігентної праці в засобах гігієни, книгах і газетах, наймання квартири, оплати за освітлення, паливо і посуд, то загальний прожитковий мінімум сягав астрономічної суми – 5950 крб. на одну дорослу особу щомісяця [11]. Іншими словами, ніхто із професури не заробляв достатньо для утримання самих себе, не кажучи вже про забезпечення своїх родин. При цьому треба брати до уваги випереджаючий ріст інфляції, який різко зменшував реальне значення отриманої платні. То ж не випадково, професори і доцен-

ти шукали підробітку. Так, коли при університеті з жовтня 1918 р. запрацювала гімназія для дорослих з правами для учнів середніх шкіл, сюди на правах сумісників прийшли працювати професор В.О.Біднов, приват-доценти Л.Т.Білецький, М.А.Чайковський, Ю.Й.Сіцінський, асистенти М.П.Вікул і М.Г.Любичанківський [12]. Частина науковців погодилася забезпечувати навчальний процес у Кам'янець-Подільському народному українському університеті, який запрацював у листопаді 1919 р. У цьому навчальному закладі, який не давав вищої освіти а мав культурно-освітнє значення, викладали приват-доценти Н.Т.Гаморак, В.О.Геринович, С.В.Бачинський, Л.Т.Білецький, П.П.Бучинський, С.А.Завадський, П.Г.Клепатський, П.В.Клтменко, С.С.Остапенко, асистент Ю.О.Русов, лектор С.Ф.Русова та ін. [13].

Одним із перших кроків, спрямованих на часткове поліпшення становища викладачів, було затвердження головноуповноваженим 22 листопада 1919 р. рішення ради професорів К-ПДУУ про додаткову платню за додатково прочитані лекції, які раніше не оплачувалися [14]. Це дозволяло частині професури законно працювати більш як на ставку і в підсумку отримувати вищу місячну платню. Однак це аж ніяк не вирішувало питання про становище усієї професорсько-викладацької корпорації, інших працівників. Щоб надалі вони могли якісно працювати, треба було подбати у першу чергу хоча б про “заморожування” рівня їхнього життя. Для цього напрошувалися такі норми оплати праці, які б періодично коригувалися відповідно до коефіцієнта місячної споживчої інфляції. Це добре усвідомлював І.І.Огієнко, який постійно контактував з професорсько-викладацьким колективом, знав реальний стан його матеріального життя, зокрема і своєї сім'ї, яка складалася з 4 осіб. Однак приймати одноосібно рішення для зміни існуючої системи нарахування зарплатні він не мав права, як і довільно спрямовувати з державних коштів суми, необхідні для більш відчутної підтримки колег, усіх працівників вишу. Тому представники його управлінської команди у співпраці з представниками Міністерства народної освіти, які перебували у Кам'янці-Подільському, виробили законопроект про нові штати вишу, де були передбачені вищі посадові оклади. Надсилаючи його І.П.Мазепі, головноуповноважений у супровідному листі зауважив: “Матеріальне становище університету надзвичайно скрутне, а тому прошу ці штати негайно затвердити” [15]. Але сподівання на швидке вирішення цього питання були необґрунтованими. Згодом до нього повернулося ще раз.

Намагаючись запобігти знеціненню української валюти, у грудні 1919 р. І.І.Огієнко скликав нараду урядовців, на якій обговорили питання про шляхи захисту готівки, яка зберігалася у місцевому відділенні Державного банку УНР і на фінансовому ринку швидко втрачала свій обмінний курс щодо іноземних валют. Було ухвалено рішення про перевезення грошей з банку до університету і зберігати там під вартою. На утримання професури і працівників, виплату стипендії студентам та придбання двох будинків І.І.Огієнко розпорядився видати вишу 125 млн крб. [16, с. 48]. Це стало можливим лише

із-за того, що головноуповноважений на свій страх і ризик не виконав телеграфного розпорядження С.В.Петлюри і І.П.Мазепи, яке надійшло з Проскурова 17 листопада 1919 р. і стосувалося негайної ліквідації державного підприємства з друку українських грошових знаків [16, с. 18].

На початку січня 1920 р. він провів засідання правління університету, на якому ухвалили рішення придбати за 4 млн крб. (8 млн грн.) одноповерховий цегляний будинок під бляхою, що належав вдові відставного генерал-майора Осавулова; купчу мали оформити на кількох членів правління як приватних осіб, які дали підписку про те, що не вважають придбану нерухомість своєю власністю [17]. До кінця лютого задум реалізували. Крім того, університет придбав ще один, щоправда, менший за розмірами, будинок у домовласника Шпіцглуза за 2,5 млн крб. [18, с. 634], [16, с. 49].

Утім для членів трудового колективу значно більше важило не придбання будинків для вишу (хоча без розширення навчально-лабораторних площ не можна було надалі збільшувати контингент студентів), а намагання вирішити через уряд питання про затвердження нових оплатних норм за працю. 1 січня 1920 р., коли у Кам'янці-Подільському з'явилися міністри П.І.Холодний і М.Шадлун, головноуповноважений провів з ними нараду, яка ухвалила законопроект "Про тимчасове підвищення з 1-го грудня 1919 р. оплатних норм служачим Кам'янець-Подільського Державного Університету". При цьому було схвалені нові оклади по 45 розрядах працівників закладу, які до певної міри мали знівелювати обезцінення зарплат і поліпшити матеріальне становище членів трудового колективу [19], [20]. Однак для того, щоб цей документ набрав юридичної сили, потрібно було добитися затвердження Головою Директорії УНР С.В.Петлюрою, який на той час перебував у Варшаві. І.І.Огієнко направив його до керівника держави спеціальним кур'єром. Однак позитивної відповіді не надійшло, як і відповідних офіційних пояснень. Скоріш за все, рішення трьох міністрів (без глави уряду) було замало для того, щоб виносити питання на розгляд першої особи УНР. Але це зовсім не означає, що працівники вишу схвалювали такі дії урядовців і готові були чекати, коли вищий розпорядчий орган збереться у повному складі. Тому 5 лютого 1920 р., коли у Кам'янці-Подільському відбулося засідання частини уряду, на якому головував прем'єр-міністр І.П.Мазепа, І.І.Огієнко зроби спробу отримати згоду міністрів на прийняття нового штатного розпису Кам'янець-Подільського державного українського університету, у якому фіксувалися нові (більш високі) розміри посадових окладів. Після дискусії, у якій взяли участь товариш міністра П.І.Холодний, І.І.Огієнко і державний контролер І.М.Кабачків, документ було ухвалено із змінами і направлено С.В.Петлюрі [21]. І в цьому випадку законопроект не був санкціонований. На наш погляд, причиною могло стати те, що штатний розпис треба було виробляти для всіх університетів України одночасно.

27 березня 1920 р. головноуповноважений міністр провів ще одну нарада кількох міністрів та їх заступників, де поставив питання про підвищення платні всім працівникам К-ПДУУ, стипендій професорським стипендіатам і студен-

там. У підсумку було ухвалено рішення збільшити ставки викладацькому персоналу (у тому числі й тим, хто працював на погодинній основі) і стипендії у 5 разів, всім іншим – у 4 рази [22]. Словом, напередодні Великодня, який припадав на 11 квітня, працівники вишу отримали символічний подарунок від української влади. Реальним він стане пізніше, коли уряд збереться у ширшому складі, на чолі з прем'єром.

Як видно, вища влада не поспішала з турботою про свій єдиний університет, який уособлював національне відродження і нагадував про українську звитягу. І це тоді, коли, за свідченням професора В.О.Біднова, “наше [професорів. – Авт.] матеріальне становище сильно погіршилося. Кам'янець 1919 р. був настільки ізольований, що харчі були в обмеженій кількості й за них доводилося платити українськими грішми занадто дорого. Білого хліба ми не бачили, мусли задовольнятися тільки чорним, та й то з домішкою всяких сурогатів. Сало й м'ясо були недоступні. Були моменти, коли кукурудзяна мука була розкішшю. Про нове вбрання та узуття й мріяти не можна було. Умови професорського життя були примітивні. Замість чаю вживали якихось сурогатів, з сушеного листя яблуні або вишні. Цукру не було місяцями. Господарство моє вів син-прокійник. Він купив вінок часнику й у грудні 1919 р. ми їли цей часник з хлібом, запиваючи чаєм без цукру. Навіть картоплі було тяжко добувати та до того й коштувала дорого. Тяжко було пережити зиму 1919–1920 рр.” [1, кн. XII, с. 331]. Доставали і люти морози. За тим же джерелом, “зимом доводилося немало терпіти від холоду. Дров не доставало та вони були й дорогі. Правда, самий університет був забезпечений дровами, але помешкання були великі, груби не зовсім добрі, і тому й професура й студенти під час викладів і праць не роздягалися. Не роздягався й я у своєму деканському кабінеті, бо груба топилася з кабінету, але виходила на сходи й обігрівала їх. А не кабінет. Особливо великий холод почувався в січні-лютому 1920 р. ... До того ж бракувало ще й теплого одягу!” [1, кн. XII, с. 332].

У місті була проблема з електропостачанням. Щоб вирішити її, міська влада ще влітку 1919 р. взяла у держави позичку в розмірі 2 млн крб. для того, щоб придбати для міської електростанції два дизельні мотори потужністю 560 кінських сил [23]. На жаль, вирішення проблеми затягнулося, і восени вже довелося практикувати почергове відключення абонентів від електроспоживання. Міська управа пропонувала “всім передплатникам електричної станції заготовити гас або свічки на той час, коли не буде електрики” [24]. Працівники університету на роботі і у приватному секторі, де вони орендували квартирні площі, опинилися у непростому становищі. “Електрики було занадто мало, – згадував професор, – часто під час викладів ставало темно, й доводилося або зовсім переривати виклад, або ждати, поки принесуть лямпу чи свічку. Були випадки, коли протягом цілого тижня не було електрики. Знаходилися такі викладачі (от як П.Клепатський), які завжди носили з собою свічку й зараз же світили її, як заходила потреба. Коли так зле було в університеті, то у власних професорських помешканнях було ще гірше, бо й свічки, й нафта

коштували недешево” [1, кн. XII, с. 333].

А тим часом виш робив усе для того, щоб допомогти професорсько-викладацькій корпорації, яка потрапила у вкрай складне матеріальне становище, вижити. Він реалізовував за нижчими, ніж на базарі, цінами сільськогосподарські продукти з власного земельного господарства. Йдучи назустріч проханню частини професури, правління дозволило тимчасово використати з масиву університетської землі (100 дес.), виділеної під забудову навчальних корпусів і житла, 8 дес. під індивідуальне городництво з весни 1920 р. (32 ділянки, по 0,25 дес. кожна). 51 управлінцеві і техпрацівникові та ті ж цілі запропонували більшу площу – 13 дес. [25]. Подбали і про студентів [26]. Але для того, щоб господарювати на землі, потрібно було вкласти у неї немалі кошти, яких у працівників вишу просто не було. Ідучи їм назустріч, І.І.Огієнко провів через засідання групи українських міністрів, які знову завітали до колишньої столиці, рішення про надання професурі спеціальної позики у розмірі 1370210 крб. терміном на 6 місяців, яке набрало необхідної юридичної сили [27]. Це дозволило придбати необхідні для посіву і засадження дорогі матеріали, і тим самим врятувало великий трудовий колектив від ще більшого зuboжіння.

Коли настала пора обробляти ґрунт, люди розумової праці почали ходити на свої городи, які були на околиці міста – рано-вранці, до початку занять зі студентами, і після обіду, коли навчальний процес закінчувався. Не маючи необхідних навичок, вони взялися за незвичну для себе земельну роботу. Одні орудували лопатами, інші, менш сильні, вирішили у складчину найняти хліборобів, які орали плугом. Та, як з’ясувалося, якість оранки була вкрай низькою, то ж для завершення належного обробітку землі довелося знову вдатися до ручної праці. Як стверджував один із городників, “професор з лопатою або з граблями – це була звичайна картина. Конечність примушувала до всього. Хто багато часу віддавав городові, той восени мав задовольняючу кількість продуктів на цілу зиму” [1, кн. XII, с. 333].

У квітні 1920 р., після початку польсько-українсько-радянської війни і повернення вищих органів влади з-за кордону, один із ініційованих раніше І.І.Огієнком законопроектів (щодо підвищення оплатних норм працівникам вишу) був розглянутий і схвалений. У результаті їхні ставки зросли у 5 разів, що дозволило викладацькому корпусу почуватися краще і фінансово, і морально [28].

Із встановленням у місті влітку 1920 р. радянської влади матеріальне становище викладачів, усіх працівників вишу кращим не стало, радше навпаки. Зарплату перестали виплачувати. 21 серпня загальні збори управлінців через вимушене голодування, яке спіткало їх, звернулися до господарчої ради К-ПДУ у проханні організувати в одному із університетських будинків їдальню, у якій вони отримували б обіди не більш як за 35 крб., а вранці і увечері – чай з хлібом [29]. Через кілька днів на протестне зібрання з’явилися професори, доценти, асистенти і управлінці. Вони засудили не виплату зарплатні, наголошуючи, що це може призвести до найстрашнішого, і вимагали “негаймо

видати ... місячну платню за вересень ... по ставках попереднього місяця” [30]. Утім справа з місця так і не зрушилася – люди залишалися без засобів для існування. З 16 листопада 1920 р. заклад потрапив під постійний радянський контроль. Через відсутність належного фінансування, яке не змогла забезпечити нова влада, перейшли на натуральну оплату праці з продуктового фонду К-ПДУУ, що на якийсь час допомогло примітивно існувати.

У процесі виживання вишу найбільш вразливою соціальною категорією виявилось багатонаціональне студентство, яке представляло різні соціальні групи. Наприкінці 1919 р. вищу освіту в К-ПДУУ здобували, за нашими підрахунками, 1407 молодих людей [31]. Згодом цей показник дещо зменшився через природний рух і міграції. За соціальним походженням 34% загалу представляли селянство, 25% – духовенство, 15% – державних службовців і працівників місцевого самоврядування, 11% – ремісників, 8% – учителів, 5,5% – дворянство і 1,5% – лікарів та їх помічників [32]. Більша частина студентської молоді належала до соціальних низів, і не мала достатніх засобів для існування. Стипендію отримувала їх незначна частина, решта ж, яка опинилася у дуже складному матеріальному становищі, змушена була заробляти шматок хліба на різних роботах, переважно у приватній і комунальній сферах. Восени 1919 р. ректор університету відверто заявив, що “тепер всі студенти не мають на що жити, примушені шукати заробітку і приходять на лекції стомлені... Наша університетська допомога та стипендії не такі великі, щоб студент міг цілком прожити на них” [33].

Отримавши повноваження єдиного високого представника української влади на Поділлі в середині листопада 1919 р. і передбачаючи надалі погіршення становища університетської молоді, І.І.Огієнко відразу взявся за організацію їй посильної допомоги. Вже 15 лютого 1920 р. він провів через свій дорадчий орган – комітет головно уповноваженого – рішення про виділення К-ПДУУ 2,4 млн крб. на стипендіальні виплати 100 студентам-незможникам, передусім вихідцям зі Східної Галичини, які не мали матеріальної підтримки від своїх батьків через відсутність з ними будь-якого зв'язку [18, с. 633], [16, с. 42]. Через два дні нарада кількох міністрів та їх заступників, які перебували у Кам'янці-Подільському, заслухавши відповідне внесення І.І.Огієнка, ухвалила передати в розпорядження правління вишу 2,5 млн крб. для виплати стипендій і разової допомоги молоді у весняному семестрі 1919–1920 навчального року [34]. Надії на державну допомогу були дуже великі, але, як вдалося встановити, у січні-червні 1920 р. грошові виплати (одно-шестимісячні стипендії, одно-двомісячні разові допомоги) отримували всього 196 осіб або 7,8% студентського контингенту, що опинилися в найгіршому становищі [35], [36], [37], [38], [39], [40], [41]. Тож абсолютній більшості молоді, яка не зуміла добитися державної підтримки, необхідно було самостійно дбати про виживання і шукати джерела для існування. Такими були тимчасові заробітки (прибирання від снігу вулиць, рубання дров, заготівля льоду тощо – у зимовий період, а навесні – переважно допомога в обробітку городів міщан). Через це у весняному семестрі 1919–

1920 навчального року заняття тривали з 15 год. до 19 год. (із 20.00 розпочиналася комендантська година) [42].

Молодь хотіла мати постійний заробіток, тому згуртувалася у Студентську трудову артіль (СТА), яка складалася із 6 відділів: шевського, із господарського обслуговування університету, польових робіт, рубання дров, забезпечення приватних помешкань льодом і виконання різноманітних технічних завдань в університетській літографії. У березні 1920 р. вона нараховувала вже 50 осіб [43, с. 65]. Правління артілі намагалося збільшити кількість членів цієї самостійної організації і закликала безробітних студентів “не ловити журавля в небі, не покладатися на [державні] допомоги та стипендії”, а негайно записуватися до СТА і братися до рятівної праці [40].

Ще одним виявом здатності молодих людей до виживання стало заснування наприкінці 1919 р. свого кооперативу “Самодопомога”. У його рядах нараховувалося 270 членів. Всі вони вносили свій пайовий внесок (по 100 крб.). Ця кооперативна організація молоді обслуговувала близько 1 тис. споживачів і мала непогані заробітки [44]. У її крамниці реалізовувалися такі вкрай потрібні населенню товари, як пшеничне і житнє борошно, сало, сіль, цукор, оселедці, тютюн, різне насіння для городництва, мило, гас, нитки, папір тощо [45]. Для харчування студентів кооператив відкрив буфет [46].

Молодь сільськогосподарського факультету вирішила виживати через городництво. Правління університету виділило їм 5 дес. землі, на яких вони утворили 44 городи. Отримані доходи мали йти “на допомогу студентам, які приложили свій труд”. Однак, для господарювання майбутні агрономи не мали обігових коштів. 1,5 млн. крб. їм надав університет. В підсумку вони незаконно передали землю в користування стороннім особам, за що отримали ринкову платню. Легковажність і невміння господарювати на землі призвели до того, що виш зазнав великих фінансових збитків. Відшкодувати їх студенти так і не змогли, хоч і взяли відповідне зобов’язання [47].

Певний час в університеті існувало Товариство допомоги незаможним студентам. Грошовий фонд утворювався з членських внесків (не менше 10 крб. на рік), одноразових внесків (не менше 100 крб.), а також всіляких позичок. Ініційована зверху, ця схема підтримки не прижилася передусім через бідність студентської маси, яка мала стати основним фінансовим донором фундації. Крім того, молодь, до певної міри, відлякувало те, що отримані від організації кошти треба було з часом повертати. І все ж, певну допомогу грішми та матеріальними речами хлопці і дівчата отримували в разі тривалого захворювання. Встановлено, що на червень 1920 р. адресатами цієї допомоги стали 67 осіб [48, с. 38].

За відсутності достатньої кількості засобів для існування молоді велику роль відігравала студентська їдальня, яка працювала за принципом самоокупності. Вона забезпечувала обідами різних типів – безкоштовними і платними, зі знижками і без знижок. Для її роботи першорядне значення мали обігові кошти. Уже 12 грудня 1919 р. правління університету відпустило Раді студент-

ських представників (РСП) – університетській молодіжній організації, яка опікувалася інтересами юнаків і дівчат, 25 тис. крб. на організацію такої їдальні при умові, що 40% цієї суми, тобто 10 тис. крб., будуть погращені на безкоштовні обіди для найменш забезпеченої молоді (про витрати цієї і наступних отриманих сум треба було щомісяця звітуватися перед правлінням вишу) [49], [50], [51]. А ці кошти були немалі. Лише у березні 1920 р. на безкоштовні і дешеві обіди незаможникам надійшло 150 тис. крб. [52]. З цієї суми економічний відділ РСП призначив безкоштовні обіди 6 особам (4-м – на 23-30 і 2-м – на 23-27 березня), дешеві обіди (по 50 крб.) – 59 і менш дешеві (по 75 крб.) – 12 [53]. У квітні того ж року на утримання їдальні відпустили вже 300 тис. крб. [54], що посприяло збільшенню до 11 тих студентів, які отримували безкоштовні обіди (їх кількість коливалася від 5 до 15). Були профінансовані й дешеві обіди. Їх отримали: вартістю по 50 крб. – 11, по 70-75 і по 100 крб. – 10 осіб [55]. Тоді ж, у квітні 1920 р., на потреби студентської їдальні і буфету додатково виділили ще 100 тис. крб. [56]. Але вже 15 липня 1920 р. правління університету змушене було заявити: через відсутність коштів воно припиняє субсидувати студентську їдальню [57]. Основною причиною такого становища став від'їзд 8 липня 1920 р. з Кам'яння-Подільського державних структур УНР через наступ радянських військ. Саме українська влада і фінансували заклад. За час з грудня 1919 по травень 1920 рр. на харчування незаможної молоді у студентській їдальні витратили 675 тис. крб., що було відчутною допомогою.

Серйозною проблемою, яка ускладнювала життя студентству, була необхідність внесення щосеместру обов'язкової, встановленої державою, платні за право навчання у виші. На перший погляд, розмір платежу був невеликим – 125-150 крб., залежно від факультету. Але треба було брати до уваги, що всі іногородні змушені були знімати для проживання кутки, які щомісяця обходилися у 250-300 крб. Один обід восени 1919 р. коштував не менше 25-30 крб. [58], [59]. Тобто, лише на обіди одного студента щомісяця треба було мінімально витратити 750-775 крб. Через свою неплатоспроможність більшість молоді не могли виконати фінансовий обов'язок перед університетом і вимушено не заплатили не тільки за осінній семестр 1919–1920 навчального року, а й попередні семестри, і це при тому, що з дозволу міністра освіти, починаючи з лютого 1919 р., 30% від загальної кількості студентів були звільнені від цього непосильного обов'язку (персональний склад увільнених визначав університет). Восени 1919 р. кількість боржників становила 320 осіб. До кінця року їх кількість збільшилася. 23 грудня 1919 р. правління університету вирішило відрахувати їх зі складу студентів з правом поновлення, в разі погашення заборгованих сум [60]. Утім не відрахували нікого – погроза була позірною. Навесні 1920 р. проблема неплатежів тільки ускладнювалася – боржниками виявилися 972 особи (2/3 складу студентського контингенту) [61], [62], [63]. Зважаючи на дальше погіршення фінансового становища і неможливість реально позбавити студентського статусу такої великої кількості молодих людей, правління закладу 3 березня 1920 р. дозволило їм погасити заборго-

ваність до кінця семестру [64]. Як показали наступні тижні, такий крок був доречний і відповідав настроям студентства. Вже до кінця того місяця, за нашими підрахунками, 517 осіб зуміли заплатити необхідні суми [65]. Восени того ж року ситуація повторилася. У жовтні 1920 р. представник студентства заявив, що матеріальна скрута молоді досягла апогею [66].

Починаючи з другої половини листопада 1920 р., радянська влада відмінила плату за право навчання. Стипендії не виплачувалися. Студентам разом з професурою доводилося організовано працювати в земельному господарстві, за що отримували обід у їдальні. Не вихід на роботу загрожував позбавленням харчів як молодим, так і їх наставникам.

Отже, в період з середини листопада 1919 до середини листопада 1920 рр. працівники і студенти Кам'янець-Подільського державного українського університету переживали великі матеріальні труднощі, виживали в умовах гострої, динамічної і не прогнозованої економічної та фінансової кризи. Заробітна платня професорсько-викладацької корпорації, інших працівників була недостатньою, щоб задовольнити потреби як їх самих, так і членів сімей, не могла забезпечити подолання постійних злиднів. Підробітки лише дещо сприяли збільшенню грошових надходжень. Щоб не померти з голоду, люди розумової праці взялися за господарювання на городах. Городництвом зайнялися й інші члени трудового колективу. Коли радянська влада перестала виплачувати їм усім зарплату, керівництво вишу пішло на натуралізацію платні за рахунок продовольчих ресурсів, які давало університетське земельне господарство, відкрило скромну їдальню для виживання рядових працівників.

Студентство, в силу різних причин позбавлене підтримки батьків, рятувалося від щоденних негараздів переважно фізичною працею, яка частково давала їм змогу отримувати якісь харчі. Недостатні для повного задоволення елементарних щоденних потреб незможників державні стипендії і разові грошові допомоги, які керівництво держави і вишу зуміли мобілізувати на їх підтримку, отримували менше 8 відсотків усього складу молоді. Рятуючись від голоду і холоду, частина юнаків і дівчат створили свої економічні організації – Студентську трудову артіль і кооператив “Самопоміч”, які давали їм невеликі доходи. Університет організував і певний час зміг підтримати державними коштами студентську їдальню, у якій практикувалися обіди безкоштовні або зі знижками. Разом з іншими формами допомоги і самопомоги це дозволило молоді вижити у той час і одночасно працювати над оволодінням обраного фаху.

Із припиненням функціонування в середині листопада 1920 р. в Кам'янці-Подільському української влади і, як наслідок, різке погіршення становища усіх працюючих в університеті і студентів знову винесло на порядок денний питання про їх виживання, яке на цей раз розв'язувалося значно складніше, ніж раніше.

Список використаних джерел і літератури

1. Біднов, В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському: уривки із спогадів / В. Біднов // Літературно-науковий

вістник. Річник XXVII. – Львів: З друкарні Ставропігійського інституту, 1928. – Т. ХСVII. – Кн. XI. – С. 223-240; Кн. XII. – С. 325-333.

2. Пашенко, О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету / Олімпіада Пашенко // Наша культура. – Варшава, 1936. – Кн. 10 (18). – С. 671-677.

3. Дорошенко, Д. Мої спомини про недавнє минуле. Вид. 2-е / Дмитро Дорошенко. – Мюнхен: Укр. вид-во, 1969. – 543 с.

4. Копилов, А. О. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917–1921 рр.) / А. О. Копилов, О. М. Завальнюк // Укр. іст. журн. – 1999. – № 4. – С. 41-50; № 5. – С. 26-36.

5. Завальнюк, О. М. Польська влада на Поділлі і Кам'янець-Подільський державний український університет (листопад 1919 – липень 1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. – Т. 3 (5). – С. 311-317.

6. Копилов, С. А. Організаторська, керівна, науково-педагогічна і громадська діяльність Івана Огієнка на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету в 1918–1920 рр. / С. А. Копилов, О. М. Завальнюк // Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлина. Хроніка діяльності. – Кам'янець-Подільський: Вид-во “Медобори-2006”, 2014. – С. 9-45.

7. Завальнюк, О. М. Матеріальне становище викладачів, працівників і студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1921 рр.) / О. М. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. – Т. 2 (4). – С. 245-252.

8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1131, оп. 1, спр. 36, арк. 9.

9. ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 2, спр. 2, арк. 51.

10. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 140, арк. 84.

11. Україна. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 1 жовт. (18 верес.). – с. 4.

12. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-3023, оп. 1, спр. 6, арк. 30-30 зв.

13. Україна. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 19 жовтня.

14. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 134, арк. 148.

15. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 2, спр. 1, арк. 31.

16. Огієнко, І. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові. Вид. 2-е, доп. / Іван Огієнко. – Вінніпег: Тов-во “Волинь”, 1968. – 94 с.

17. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 35а, арк. 3-4.

18. Огієнко, І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / Іван Огієнко // Наша культура: науково-літературний місячник. – Варшава, Львів, 1935. – Кн. 8-9 (17). – С. 628-636.

19. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 12, арк. 40-42.

20. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 2, арк. 60-60 зв.

21. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 35, арк. 8.

22. ЦДАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 35, арк. 30.

23. Вісник Української Народної Республіки. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 11 липня.

24. Громада. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 28 жовтня.
25. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 108, арк. 8.
26. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 108, арк. 13.
27. ЦДАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 35, арк. 25.
28. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 140, арк. 147.
29. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
30. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 3, арк. 2-2 зв.
31. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-302, оп. 1, спр. 72, арк. 1-23.
32. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-302, оп. 1, спр. 5, арк. 2 зв.
33. Україна. – 1919. – 22 жовтня.
34. ЦДАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 35, арк. 21 зв.
35. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 137, арк. 17-102.
36. Наш шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1920. – 24 лютого.
37. Наш шлях. – 1920. – 29 лютого.
38. Наш шлях. – 1920. – 7 березня.
39. Наш шлях. – 1920. – 14 березня.
40. Наш шлях. – 1920. – 18 березня.
41. Наш шлях. – 1920. – 20 березня.
42. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 44, арк. 18.
43. Нова думка. – Кам'янець-Подільський. – 1920. – ч. І-ІІ.
44. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 111, арк. 25-82.
45. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 70, арк. 9.
46. Наш шлях. – 1920. – 8 лютого.
47. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 42, арк. 77.
48. Нова думка. – 1920. – Ч. ІІІ.
49. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 70, арк. 1.
50. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 134, арк. 126 зв.
51. Трудова громада. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 30 грудня.
52. Наш шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1920. – 18 березня.
53. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 70, арк. 4.
54. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 137, арк. 72.
55. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 80, арк. 11.
56. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 137, арк. 63 зв.
57. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 137, арк. 88 зв.
58. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 72, арк. 51.
59. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 137, арк. 75.
60. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-302, оп. 1, спр. 5, арк. 11.
61. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 1, арк. 38.
62. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 4, арк. 42 зв.
63. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 133, арк. 34.
64. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 5, арк. 12.
65. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 2, спр. 41, арк. 108.
66. Подольський край. – Каменец-Подольськ. – 1920. – 27 октябрю.

Oleksander Zavalniuk

**Kamianets-Podilsky state Ukrainian university:
the problem of staff and students survival
(November 1919 – November 1920)**

The issue on the financial situation of the staff and students of the firstling among the high schools in Podillia – Kamianets-Podilsky state Ukrainian university – is being investigated in the article. The attention is especially drawn to the level of the incomes of the professors corporation and other categories of workers, their expenditures of the family budget, namely money for rent, buying food, woods, water, electricity etc, inability to buy clothes and shoes at the market, as well as sanitary fittings and household items.

It's found out, they all did not consume the vital quantity of food, which resulted in the low quality of their efficiency, health and life duration. To survive the professors were to search for the extra earnings, went into olericulture, which spinned them out from doing the professional duties.

It's proved that multinational students, made up by people from different social layers, met the most difficult situation, led a half-starved way of living and were to look for extra work in private and public sector. They united in labour group and cooperative "Samodopomoha" and earned their money by providing with different household services. Quite few students got their scholarships and one-time financial assistance. The university helped them to create a canteen and provided with considerable loans. A part of poorer students ate free of charge or got theirs meals with discount. Most students found it difficult to pay for their study.

It's also found out that, by the end of the term under investigation, the problem of financial provision of all the participants of the educational process had not been yet solved.

Keywords: *Kamianets-Podilsky state Ukrainian university, economic crisis, inflation, estimate, survival, professors, students, salary, scholarship, financial assistance, olericulture, labour group.*

A.М.Завальнюк

**Каменец-Подольский государственный украинский университет:
проблема выживаний трудового коллектива и студентов
(ноябрь 1919 – ноябрь 1920 гг.)**

Исследуются вопросы, связанные с материальным положением в 1919–1920 гг. трудового коллектива и студенческого контингента первого национального высшего учебного заведения Подолья – Каменец-Подольского государственного украинского университета. В частности, освещаются уровень получаемых доходов представителями профессорско-преподавательской корпорации, другими категориями тружеников, расходной части их семейного бюджета, в т.ч. на аренду жилья, приобре-

тение продуктов питания, дров, воды, электроэнергии и т.п., невозможность приобрести на рынке одежду и обувь, санитарные товары, предметы культурного быта и др. Выяснено, что все они не потребляли достаточно количества необходимых продуктов питания, что неминуемо сказывалось на качестве трудоспособности, состоянии здоровья и продолжительности жизни. Чтобы выжить, профессура вынуждена была искать подработки, заниматься огородничеством, которое отвлекало ее от выполнения профессиональных обязательств.

Доказано, что у еще более тяжелом положении находилось многонациональное студенчество, которое представляло различные социальные группы и вело преимущественно полуголодный образ жизни, вынуждено было искать заработки в частном и общественном секторе, объединялось в трудовую артель и кооператив “Самопомощь”, которые зарабатывали, предлагая потребителям различные, преимущественно бытовые услуги. Стипендию и одноразовую материальную помощь получала незначительная часть молодежи. Университет помог студентам в создании столовой, предоставил ей значительные кредиты. Часть несостоятельных питалась бесплатно или получала обеды со скидками. Для большинства студенческой молодежи было сложно оплачивать право за обучение в вузе.

Выяснено, что к концу исследуемого периода университету не удалось решить вопрос, касающегося удовлетворительного материального обеспечения участников учебного процесса, все, кто работал в коллективе.

Ключевые слова: Каменец-Подольский государственный украинский университет, экономический кризис, инфляция, бюджет, выживание, профессура, студенты, зарплата, стипендия, денежная помощь, огородничество, трудовая артель, кооператив “Самопомощь”.

Одержано 15 червня 2015 року